

Любецька В. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МІСТО-МІФ У РОМАНІ ОРХАНА ПАМУКА «СТАМБУЛ: СПОГАДИ ТА МІСТО»

Статтю присвячено визначенню особливостей авторських та національних репрезентацій міста-міфу у сучасній турецькій прозі. Об'єктом дослідження стає роман Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто». Визначається специфіка висвітлення теми Стамбула в урбаністичному романі турецького письменника, де образ міста вписується в постмодерністську модель часопросторової організації художнього тексту, характерними рисами якої є неоднорідність топокультурних площин, міфологізація топосу міста, зв'язок урбаністичної тематики із комплексом національних та особистісних проблем. Предметом дослідження є міфологічний аспект образу міста, традиційне і новаторське у творенні його міфології, кореляція авторського, національного та світового досвіту у романі «Стамбул: Спогади та місто». Образ Стамбула в романі Орхана Памука багатогранний. Міфопоетична інтерпретація образу міста заслуговує дослідницької уваги тому, що образ рідного міста важливий для інтерпретації цілого автобіографічного роману турецького письменника. Роман відрізняється інтертекстуальністю і постмодерністським баченням світу, у сюжет твору вміло вплетені філософські оповідання, особисті спогади та історії з культурного минулого міста. Особливе місце в романі займає концепт «стамбульської меланхолії». Невитравна печаль («хюзюн»), що наповнює Стамбул, створює особливу атмосферу, втішає автора і його героя, та допомагає знайти власний зір і голос. Встановлено, що образ міста у постмодерністському романі наповнено ідейно-художнім змістом, Стамбул перетворено на окремий топос, у якому визначається буття персонажів твору. Зміст і особливості простору й часу міста-міфу зумовлені авторськими репрезентаціями міського тексту, у якому трансформується традиційне художнє осмислення міста в національній і світовій літературі загалом.

Ключові слова: роман, художній образ, місто-міф, «стамбульський текст», герой, автор, хронотоп.

Постановка проблеми. У статті досліджується постмодерністський роман сучасного турецького письменника Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто», у якому автор усвідомлено міфологізує текст, зокрема формує міфологію топосу рідного міста – Стамбула. Орхан Памук переосмислює мотиви та образи різних художніх традицій та створює місто-міф, де здійснюється життя автора та його героїв. Відтворення образу міста як міфу притаманно постмодерністському творам урбаністичного дискурсу. Окреслено суттєву роль текстів національної та світової культури у формуванні авторської репрезентації образу міста як міфу. Дослідження образу міста здійснено у романі самим автором в історичному, культурному, філософському контекстах. Особливо слід відзначити національну специфіку у зображенні та сприйнятті образу Стамбула, у якому художньо віддзеркалюються суспільно-політичні, історико-культурні, духовні надбання цілої країни та нації. Отже, місто набуває рис міфу, у якому відображається хаос сучасного світу та водночас загальносвітове минуле.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасних наукових розвідках все більше актуалізується вивчення образу міста як міфу, часу та простору, урбанізації в цілому як особливого феномену художньої літератури. Теоретичні та методологічні засади вказаних проблем розробляли зарубіжні та вітчизняні дослідники (М. Бахтін, М. Вебер, Ю. Лотман, Н. Медніс та ін.). Дискурс художньої урбаністики є в кожному національному літературознавстві. Відзначимо турецьких літературознавців (С. Байрав, Е. Б. Йилмаз, Р. Коркмаз, М. Люлечі) та їхніх українських колег (Т. Возняк, О. Когут, Л. Лавринович, С. Павличко, К. В. Посохава, К. Семіх та ін.). Різномасштабне вивчення теми міста – одна з найбільш затребуваних тем у літературознавстві. Дослідники оперують загальними поняттями «міський текст», а також «локальними» варіантами «міського тексту», як то «стамбульський текст» у творчості Орхана Памука. У романі Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто» осмислюється світ через образ одного міста, яке представляє себе шляхом акцен-

тування на культурних, цивілізаційних, етнічних, духовних перетинах на осі Захід-Схід, у центрі якої і перебуває Стамбул – міст між Сходом та Заходом. Пошук самовизначення, самоідентичності міста, а з ним і героя, і автора, представлено у романі, де місто Стамбул набуває рис міфу.

Постановка завдання. Пропонована стаття присвячена дослідженню міфологічного аспекту в образі міста, осмисленню співвідношення традиційного і новаторського погляду у творенні міста як міфу. Розкривається взаємозв'язок авторського, національного і світового контекстів у романі Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто». У своєму творі Орхан Памук поєднує класичне і постмодерністське трактування міста. Стамбул – місто-міф, у якому синтезуються реальне і символічне, національне і автобіографічне, теперішнє і минуле. У пошуках «меланхолійної душі» («хюзюн») рідного міста Орхан Памук знаходить нові символи перетину та зіткнення різних культур.

Виклад основного матеріалу. Відомий турецький письменник Орхан Памук описав у своєму романі власне життя, яке нерозривно пов'язане з його рідним містом – Стамбулом. Дитинство, отрочество і юність героя збігаються зі зміною обличчя міста. Місто відчуває, мислить, занурюється і занурює у смуток, розвивається, одним словом, живе. Власні спогади героя роману переплітаються із культурною історією міста. Автор нам показує, «яким він бачив місто для себе», і цей погляд «зсередини» дозволяє кожному подивитися на Стамбул його очима, і теж побачити Стамбул «для себе». Читач бачить вузькі вулички Стамбула, османські яли, канали, Босфор; письменник знайомить нас із художниками, журналістами, письменниками, істориками, які описали Стамбул у різний час. Знімки відомих фотографів, живопис Меллінга, тексти західних письменників-мандрівників та письменників-турків, а також особисті історії складають весь текст роману про Стамбул. Дивним чином Орхан Памук перетворює свою біографію на «біографію» рідного міста. Автор так відверто і говорить своєму уважному читачеві, що настав час помітити, «як я намагаюся, кажучи про себе, ділитися думками про Стамбул, а кажучи про Стамбул – описувати самого себе» [1]. Саме Стамбул все у собі поєднує (ідеї, образи, сюжети), він «геній місця» (“genius loci”), добрий дух роману Орхана Памука. Звичайно, не варто забувати, що в постмодерністському романі завжди є елемент гри, тому достовірність «біографії» залишається під питанням.

Герой близький до автора, але не ідентичний йому повністю. Іноді перед читачем не обличчя автора, а «маска», за якою він криється, багато приховуючи та таємно відкриваючи заповітне. Саме таке складне використання «авторської маски» ми і спостерігаємо у романі «Стамбул: Спогади та місто», де письменник запроваджує Орхана Памука-героя, якого лише частково наділяє власними спогадами та переживаннями. Тим самим письменник створює для читача свій образ-симулякр, який насправді, здається, мало співвідноситься з оригіналом. Але, мабуть, і «оригінал» не знає, ким він є. Слід констатувати, що Орхан Памук сам стає постмодерністським героєм, що цілком у дусі ідеології постмодернізму. Орхан Памук перетворює реальність міста на міф, «проте це переважно не традиційний, а авторський міф, створений власною пам'яттю, уявою і текстами національної і світової культури». На думку К. Семіха, це «міф про можливість чи неможливість гармонії людини і міста та людини з людиною у просторі міста»: «У результаті такі новітні міфи з образом міста в центрі підносяться до притчі, де проявляється авторське тяжіння до дидактичності та створення романів-алегорез про знайдений або втрачений рай» [3, с. 22]. У кожному рядку видно любов Орхана Памука до свого міста. Він не вихваляє, не захоплюється Стамбулом, а приймає його повністю таким, яким він є насправді. Часом ця любов сумна, але завжди чиста, абсолютно чесна і відверта любов, любов до міста, любов до свого будинку: «Є письменники, такі як Конрад, Набоков, Найпол, які, змінивши мову і культуру, залишивши свій народ, батьківщину, континент і навіть влившись в іншу цивілізацію, успішно продовжують писати. І я знаю, що якщо їхні творчі сили лише міцніли від вигнання чи поневірянь, то я як письменник сформувався саме завдяки цьому нерозривному зв'язку зі своїм будинком, вулицею, містом, видом із мого вікна. Така прихильність до Стамбула накладає на характер людини відбиток долі цього міста» [1]. Роман починається з важливого для автора та його читача епіграфа, зі слів Ахмета Расима: «Лише той пейзаж красивий, що навіює сум» [1]. Любов до Стамбула завжди змішана з почуттям глибокого смутку. Сум (хюзюн) – основний душевний стан жителів Стамбула, центральне поняття життя цього міста. Концепт «стамбульської меланхолії» важливий для розуміння цілого роману, навіть цілого життя: «Сум Стамбула – це і настрої його музики, і головне поняття його поезії, і певний погляд на життя, і стан душі, і якась субстанція,

без якої Стамбул не був би Стамбулом, – все відразу» [1]. Щоб зрозуміти і побачити коріння концентрованого почуття смутку, яке з дитинства пробуджує в герої роману його рідне місто, потрібно звернутися до історії Стамбула після падіння Османської імперії і поглянути на те, як відбулося це падіння на зовнішньому образі міста, на його мешканцях. Після колишньої величі Стамбул неначе втратив фарби, спорожнів, став занепадати. І для того, «щоб відчутти цей смуток, не обов'язково звертатися до минулого – достатньо кинути погляд на навколишню дійсність і побачити, що минуле продовжує жити у стамбульських руїнах» [1]. «Хюзюн» не має нічого спільного із західною «депресією» чи зі «спліном», які констатують духовну недостатність, занепад. Орхан Памук розповідає нам про високу духовність, сумувати – означає прагнути Бога. Згодом герой приймає цей смуток як благодать і знаходить у ній заспокоєння: «Я прийняв смуток Стамбула і як щось чуже моему щасливому й особливому життю, і як долю, як неминучість, уготовану мені моїм містом, і тепер, говорив я собі з гордістю, я можу побачити Стамбул у вікні пароплава таким, яким ніхто і ніколи не міг його побачити! [1]. «Своє» уявлення про Стамбул формується в автора все життя. Для Орхана Памука важливий погляд на місто з різних боків: погляд турецьких письменників та європейських: «Я об'єднав нарис про місто з враженнями та спогадами про нього іноземних авторів – Флобера, Нерваля, Готье – та роздумами про те, як їхнє сприйняття Стамбула вплинуло на деяких турецьких письменників Сюди ж я включив і автобіографічне оповідання» [1]. «Як зазначає Р. Коттрел, Орхан Памук «хоче перевірити своє власне бачення міста, де народився і виріс, порівнюючи його з образом Стамбула, який пам'ятали і уявляли інші протягом століть» [2]. І ось в одинадцятomu розділі ми знайомимся з «чотирма самотніми письменниками»: це поет Ях'я Кемаль, романіст Танпинар, мемуарист Абдульхак Шинаси Хісар, історик-популяризатор Решат Екрем Кочу. Їхні книги впливали на формування уявлення Орхана Памука про Стамбул, він пише: «Коли я народився... автори були ще в доброму здоров'ї і жили у півгодини ходьби від мого будинку; на той час, коли мені виповнилося десять, у живих залишився лише один. Ні з ким із них я не зустрічався. Пізніше, коли я подумки відтворював образ міста мого дитинства, написано ними про Стамбул злилося в єдине ціле з чорно-білими картинами, що жили в моїй свідомості, і тепер я не

можу уявити собі Стамбул, мій Стамбул без їх незримої присутності» [1]. Названі письменники були дуже уважні до нотаток про Стамбул своїх західних колег. Так, Жерар де Нерваль вимовляє сакраментальну фразу, яка і через сто років не даватиме спокою Ях'є Кемалю і А. Х. Танпинару: «Стамбул, чиї краєвиди роблять його найпрекраснішим з міст світу, схожий на театр: на виставу краще дивитися з залу для глядачів, не намагаючись зайти за лаштунки, де на вас може чекати бруд і злидні» [1]. За справедливим зауваженням автора, образ Стамбула виріс скоріше зі злиднів окраїн та історичної пам'яті, ніж із зовнішньої краси, що так високо цінується західними мандрівниками. Цю «сумну красу» Стамбула зміг зрозуміти та побачити Теофіль Готье. Він почав досліджувати околиці та руїни міста, брудні та темні вулички і «вперше дав зрозуміти читачам, що ці жебраки, віддалені квартали не менш важливі, ніж туристичні визначні пам'ятки центру» [1]. Готье майстерно одягає зорові образи та почуття в слова, що дозволяє йому з чудовою переконливістю висловити свої враження про Стамбул. «Саме сумна краса, яку французький критик зміг розгледіти в бруді та безладді, знаходить відгук у Орхана Памука, оскільки вона гармонійно вписується у його власний образ міста» [2]. Старі будинки з почорнілими дерев'яними стінами, пересохлі джерела, покинуті гробниці, які описує Готье, змалку пам'ятає і Орхан Памук. Він згадує, «що в дитинстві, коли я проїжджав цими місцями в татовій машині, вони виглядали так само» [1]. Всі ці порожні вулиці з напіврозваленими будинками для Орхана Памука, як і для Готье, були гарні: «Чуючи заклик до молитви, Готье, як і я в дитинстві, відчував, що він звернений до «сліпих, глухих і німих будинків, що тихо руйнуються без нагляду» ... все це наводило його на роздум про невпинний перебіг часу» [1]. З часом бідні квартали, яких не торкнулася європеїзація, знищували пожежі, а на їхньому місці з'являлися новомодні будинки. Все це теж предмет «незабутнього суму», але парадоксальним є те, що це відчуття виникає задовго до республіканського періоду, тобто поняття «стамбульської меланхолії» сформулювали саме західні поети. «Більше того, турецькі автори практично нічого не писали про Стамбул аж до початку ХХ століття: «Дати портрет живого міста, передати його атмосферу, його дихання, вловити всі подробиці його повсякденного життя може лише література – але протягом кількох століть літературні твори про Стамбул виходили лише з-під пера іно-

земців» [2]. Гюстав Флобер ще один іноземець, який побував у Стамбулі та описав його у своїх нотатках. Флобер помічає цікаву особливість старовинних стамбульських цвинтарів: надгробки поступово йдуть у землю, не залишаючи навіть сліду, «подібно до пам'яті, що поступово згасає про померлих» [1]. Погляд «з боку», співвіднесений зі «своїм поглядом», багато в чому допомагає зрозуміти Орхану Памуку своє місто-міф і, що не менш важливо, знайти свій голос. Недарма найглибшими та найпрекраснішими у творах «чотирьох сумних письменників» Орхан Памук вважає місця, де особливо відчувається їхня загубленість між двома світами – світом заходу та східним світом: «Ціна цього вибору – самотність, нагорода за нього – здобуття власного голосу» [1]. Стамбул живе у «голосах» та в «фарбах». Не менш важливими для Орхана Памука є мальовничі зображення міста. У юності Орхан Памук займався живописом та мріяв стати художником. Захоплення живописом наклало певний відбиток на літературну творчість Орхана Памука, і навіть більше, живопис допоміг знайти Орхану Памуку своє справжнє покликання – зображати словом. Кольори в романі мають символічне значення і відіграють важливу роль в адекватному розумінні та інтерпретації твору, оскільки автор переконаний у тісному взаємозв'язку літератури та образотворчого мистецтва. Стамбул, і особливо Босфор (який є ключовим елементом «стамбульського тексту» романіста) малювали багато західних художників, проте Орхана Памука найбільше зацікавили картини та гравюри Антуана Ігнаса Меллінга (1763–1831). Один із розділів його автобіографічного роману так і називається: «Меллінг малює Босфор». Босфор – душа Стамбула, у ньому місто черпає сили. На картинах Меллінга Босфор вдало доповнює стамбульські пейзажі, а також старовинні будівлі, які вже не існують, і «само почуття втрати робить ці малюнки такими красивими» [1]. Крім картин та гравюр у романі згадуються різні фотографічні зображення Стамбула. Як правило, це чорно-білий світ (старі фотографії, газетні вирізки): «Стамбул мого дитинства – чорно-білий, як старі фотографії, занурені в напівтемряву... Таким він був для мене і таким залишився у моїй пам'яті» [1]. Чорно-білу атмосферу Стамбула посилює ніч, а вдень колір місту дарує світло яскравого сонця, що створює зорову ілюзію реально існуючого міста: «Те, що здалеку представляється прекрасним містом, насправді – лабіринт вузьких, крутих, брудних і безликих вулиць будинків та дерев, розцвічених палітрою

сонця» [1]. Малювання для маленького Орхана – це розвага по створюванню нового світу. Орхан, що підріс, починає малювати Стамбул таким, яким бачив його зі свого вікна або виходячи на вулицю. Він зображує мечеті, кипариси, куполи, маяк на Сайбурну, кораблі, що йдуть по Босфору, і миттєво, занурюючись з головою в роботу, вислизає з навколишньої дійсності. Барвистий, веселий та безтурботний світ дитячих малюнків змінив чорно-білий світ із видами тихих вулиць міста. Дорослий Орхан, студент архітектурного факультету, планує стати художником. Але Стамбул пропонує герою глибші знання про життя, ніж університет. Орхан прогулює університет і вже твердо знає, що архітектором йому не бути. «Але ще гірше – я розумів, що радість, яку дарував мені живопис, померла, залишивши по собі гірку порожнечу. Розумів я і те, що читання доранку і нічні блукання вулицями Бейоглу і Бешикташа не можуть заглушити в мені спрагу сховатися в іншому світі. Я був розгублений, не знав, що робити...» [1]. У ті роки він годинами ходить вечірнім і нічним Стамбулом, дивиться на напівтемні кафе, вітрини, вікна ресторанів, на мости, фари машин і неонові лампи: «На найвужчій і найсумнішій вулиці найдалшого кварталу, мене охоплювало бажання побігти швидше додому і вдягнути у слова ... образ темного, таємничого і втомленого міста, схожого на лабіринт. Це нове бажання було таким же владним і непереможним, яким колись було бажання малювати, але я ще до пуття не знав, як його здійснити» [1]. Герой знаходить своє покликання та своє справжнє «Я». Всі розчарування та зачарування були лише кроками на шляху до себе. Незмінним залишається одне – зв'язок героя з рідним містом: «Я знав, що сьогодні не сваритимуся з мамою, – тому що зараз відчиню двері і піду, і місто втішить мене; а потім, повернувшись додому, я сяду за стіл і спробую вдягнути в слова магічну атмосферу вулиць. Я не буду художником. Я стану письменником» [1]. Образ міста у романі Орхана Памука набуває нових значень і функцій у нарративній структурі твору. Місто відіграє важливу роль у бутті людини, а отже ускладнює його сприйняття. Місто не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя.

Висновки і пропозиції. В романі Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто» використовується такий принцип зображення, у якому поєднується науковий аналіз і публіцистика, художній виклад і есеїстика. Це не тільки відповідає «син-

тетичності» образу Стамбула, але й стає традиційним прийомом художнього відтворення топосу в літературі постмодернізму. Місто-міф Стамбул – осердя культури, історії і спогадів (минуле – теперішнє); місто-міф – простір пошуку (лабіринт), у його центрі особистість; місто-міф побудоване у романі за допомогою уяви і слова. Минуле в романі живе у сьогоденні завдяки спогадам, міфологізації; вони і є «зв'язком часів». Спогади збирають до купи різні «погляди» на світ і місто, створюють цілісну картину. «Очевидно, що для створення цілісного образу міста потрібні різні перспективи. Щоб зрозуміти самого себе та своє місто, автор використовує діалогічний підхід, що передбачає залучення точки зору Іншого: він стає і об'єктом, і суб'єктом західного погляду. Це

дозволяє романісту побачити місто «зсередини» та «ззовні», що цілком співвідноситься з принципом додатковості» [2]. «Справжній» Стамбул допомагає герою прийти до себе «справжнього», ми бачимо, як тісно пов'язаний герой зі своїм містом, місто з автором. Безперечно, рідне місто вплинуло на формування творчої індивідуальності Орхана Памука. Спостерігаючи життя міста, герой спостерігає одночасно і за собою. Образи Стамбула поєднуються у свідомості з глибокими та щирими почуттями. Отже, роман Орхана Памука «Стамбул: Спогади та місто» став утіленням авторської репрезентації Стамбула, у якій відображається своєрідний синтез основних смислових наповнень цього образу в турецькій художній традиції доби постмодернізму.

Список літератури:

1. Орхан Памук Стамбул. Город воспоминаний. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=17196&p=19#gl_10 (дата звернення: 08.01.2023).
2. Посохова Е. В. Образ Стамбула в диалогі Востокa с Западом (на матеріалі роману Орхана Памука «Стамбул: город воспоминаний»). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст.* Бердянськ: БДПУ, 2009. Вип. XXII. С. 189–197. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17115/23-Posohova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 08.01.2023).
3. Семіх К. Місто як міф в українській і турецькій прозі доби постмодерну: особливості авторських та національних репрезентацій : дис. ... докт. філософ. : за спец. 035 «Філологія» (03 – Гуманітарні науки). Київ, 2021. 264 с.

Liubetska V. V. THE MYTH CITY IN ORHAN PAMUK'S NOVEL "ISTANBUL: MEMORIES AND THE CITY"

The article is devoted to defining the features of the author's and national representations of the myth city in modern Turkish prose. The object of the study is Orhan Pamuk's novel "Istanbul: Memories and the City". The specificity of the Istanbul theme in the urban novel of the Turkish writer is determined. The image of the city fits into the postmodern model of the spatio-temporal organization of the artistic text. The characteristic features of that organization are the heterogeneity of the topographical planes, the mythologizing of the city topos, the connection of the urban theme with a complex of national and personal problems. The subject of the study is the mythological aspect of the city image, the traditional and innovative in the creation of its mythology, the correlation of the author's, national and world education in the novel "Istanbul: Memories and the City". The image of Istanbul in Orhan Pamuk's novel is multifaceted. The mythopoetic interpretation of the city image deserves research attention because the image of the native city is important for the interpretation of the entire autobiographical novel of the Turkish writer. The novel is distinguished by intertextuality and a postmodern worldview. Moreover, philosophical stories, personal memories and stories from the cultural past of the city are skillfully woven into the plot of the work. The concept of "Istanbul melancholy" occupies a special place in the novel. The indigestible sadness ("hyuzyun") that fills Istanbul creates a special atmosphere, comforts the author and his hero, and helps to find one's own vision and voice. It is established that the image of the city in the postmodern novel is filled with ideological and artistic content, Istanbul has been transformed into a separate topos in which the existence of the characters of the work is determined. The content and features of the space and time of the mythic city are determined by the author's representations of the urban text, in which the traditional artistic interpretation of the city in national and world literature in general is transformed.

Key words: novel, artistic image, myth city, "Istanbul text", hero, author, chronotope.